

## Лёс беларуса

Усё сваё жыццё ён трымаўся думкі, гэтакага нязьменнага правіла, якому ня надта ўтульна ў беларускіх сюжэтах: „Я не палітык, я — культурнік, я — тэатральны работнік“. А жыццё сваёй чаргою насмехалася з правіла ды даравала яму ўсялякіх нягод.

У новай беларускай літаратуры Францішак Аляхновіч быў тады, на заранку нашага стагоддзя, адным з нешматлікіх людзей места. Ён нарадзіўся на год пазьней за Купалу й Коласа ў Вільні. У пяць гадоў сваіх ён ужо ведаў тэатар — і з маленства застаўся ў тэатры. Варшаўская драматычная школа, віленская журналістыка, жаніцьба, а тады й знаёмства зь беларускім рухам. У 1910—ым разам з Ігнатам Буйніцкім, Алесем Бурбісам і Леапольдам Родзевічам ён ужо рупіцца пра беларускі тэатар: рэжысэруе публічны спэтакль і грае ў ім адну з роляў.

І вось абрынаюцца перасьледы: прыходзіць позва ў суд за „крамольны“ артыкул у гумарыстычным тыднёвіку „Perkunas“. Аляхновіч едзе зь Вільні — на тры гады ў Галічыну, акторам у польскіх правінцыйных трупях. У 1913—ым палітычная амністыя дазваляе вяртацца дадому. Жонкі ён не засьпявае, выяўляецца, што й ня ўсе вінавачаньні паздыманыя — суд дае яму год астрогу. „Сяджу — і пачынаю пісаць, — прыпамінаў пазьней Аляхновіч. — Віленскія Лукішкі... былі імпульсам да мае літаратурнае працы“. Ён піша першую п'есу „На Антокалі“, спачатку польскаю мовай, пасля пераставрае на беларуску. Пры канцы 1916-га п'еса пастаўленая на віленскай сцэне — Аляхновіч зазнае першае ўдачы й піша далей...

Усё, што ў ім намножылася да 33 гадоў, імкліва ўвасабляецца ў п'есах: камэдыі, драмы, фарсы, мэлядрамы йдуць адна за адной. Аляхновічавы партыі становяцца асноўнымі ў беларускім тэатры новага часу. Ён піша дынамічна й інтрыгоўна, таленавіта рэжысэруе й грае — у Вільні і ў Менску. Ён жэніцца другога разу — неспакой ваеннае пары кідае яго паміж абедзьвюма сталіцамі. Нарэшце ў Менску асталеўваюцца бальшавікі, і зь сярэдзіны 1920-га ён затрымліваецца ў Вільні — раскручвае вір тэатральнага жыцця, закладае з калегамі Таварыства беларускае школы, рэдагуе тыднёвік „Беларускі звон“. А ў 1924-ым у сьвет выходзіць яго навуковая праца — „Беларускі тэатар“ — упершыню агляд тэатральнае нашае гісторыі ад старажытнасьці да новых дзён. Калі налета, у 1925—ым, Аляхновіч выпускае драму „Дрыгва“ — сямнаццатую за 10 год творчае працы — ніхто не дапускаў, што наступную п'есу ён напіша толькі праз 17 гадоў.

Увосень 1926-га яго запрасілі на менскую Акадэмічную канфэрэнцыю па рэформе правапісу й азбукі. Ехаў ён туды „бацькам беларускае драматургіі“. Пабыў у Менску ў Першым Беларускім дзяржаўным тэатры — і захапіўся. Калі запрашалі на адкрыцьцё БДТ-2 у Віцебск, ужо схіляўся застацца на жыццё ў ССРБ. Нават сустрэўся з гэтае нагоды з наркамам асьветы Бяліцкім, але той, празарлівец, ня раіў заставацца — за фасадам тэатральнага ўзлёту ў Савецкай Беларусі зьдзірала крывакая сапраўднасьць. Аляхновіч яе ня ўбачыў, бадай, не паспеў убачыць: як госьць з-за заходняе мяжы ён дапускаўся адно на сьвяты. Сьвяточны стол, аднак, без адвалокі перамянілі яму на сталую прапіску там, дзе, як напіша ён пазьней, „чырвоная нечысьць будзе новы сьвет“.

Яго арыштавалі на чацьверты дзень пасля атрымання ім савецкага грамадзянства — 1 студзеня 1927 году. Якуб Колас і Язэп Лёсік зьбіралі подпісы ў абарону. Не памагло: маскоўская калегія ГПУ засудзіла Аляхновіча завочна на 10 год салавецкіх лягераў. Сьпяраша быў год на востраве Мяч насупраць карэльскага мястэчка Колежма, ну а затым — Салаўкі. Вязьні стварылі там свой самадзейны тэатар — Аляхновіч хоць як мог, на далёкай чужыне, у найбрыдчэйшых умовах, але мог заставацца ў тэатры...

Выбаўленьне прыйшло ў 1933-ім — яго мянялі на Браніслава Тарашкевіча, тады польскага палітычнага вязьня, які ішоў у савецкае жыццё з надзеяй — ішоў на сваю загубу. Яны сустрэліся на памежным мастку — паўкаліся, коратка перамовіліся і ўсё: для Аляхновіча гэта быў канец няволі. Тае няволі, дзе пытаньне „За што?“ выглядала марнаю марнасьцю. Вярнуў-

шыся, ён заўзята верыў, што такога больш як раз у жыцці не бывае. У вечар пасля вызвалення ён сядзеў у шынку ў Стоўпцах і еў мясную вячэру. Еў праўдзівыя валовы біфштэкс. З цыбуляй! З бульбай! Зь белым хлебам! Еў пасля шматгадовае галадоўлі. А затым, уначы, яму сьніліся бальшавікі. Тады, у 33-ім, яго і іх разьдзяляла польска-савецкая мяжа.

Аляхновіч вярнуўся ў сваю Вільню. Жонка яго не чакала — другі раз разьбілася ягоная сям'я. Ён разумеў, што мусіць пасьведчыць аб перажытым. Кніга ўспамінаў „У капцюрох ГПУ“ выйшла ў 1935—37-ым на сямі мовах. У пару шалёнага разгулу чырвонае стыхіі гэтае дакумэнтальнае слова несла на сьвет цэлы праўду пра злачынствы ў краіне Саветаў. Бальшавіцкая агентура, цяпер ужо ў Вільні, не магла дараваць. ГПУ ня дрэмле. З Аляхновіча спрабуюць зрабіць у масавай сьведомасьці сьпярга агента ГПУ, пасля агента дэфэнзывы. „Нейкая блытаніна, хаос, сьмех“, — так успомніць пазьней тыя звыродлівыя спробы сам Аляхновіч. Сьмяяцца, аднак, не выпадала ў 1940-ым — мяжы для савецкае навалы больш не было. Улетку 40-га ён убачыў на вуліцах Вільні савецкія танкі.

Ілюзіяў не засталася — ён ратаваўся як мог. Унікаючы расправы, уцякаў, блытаўся ў Вільні па знаёмых, штоноч у кагосьці іншага, пасля маскаваўся — на падвіленскай будоўлі, пусьціўшы бараду, увесць у зрэб'і. Што далей? — дзень у дзень у страху й небясьпецы. Бальшавіцкі малёх высіляў дарэшты. І кожная патэнцыйная перамена чакалася як шанец — проста выжыць. Перамену прынесла нямецкая армада. „Самае важнае — вайна! — Аляхновіч даваў волю эмоцыям. — Канец маіх мукаў, канец бадзячага жыцця, я буду магчы вярнуцца ў сваю хату і жыць як чалавек“. Дома яго чакала жонка — у перадваенную шчэ пару ён трэйцяга разу жаніўся.

Падступная інтрыга жыцця — прыход немцаў, чарговых нам акупантаў, станавіўся для яго збаўчым. Ці, праўдзівай, дазваляў перавесць дыханьне. Навокал ужо дзеялі правілы новае чужое гульні, таксама на сьмерць. Наступная пастка ў непераборлівым часе. Ніхто ня ведаў, ці надоўга — было звычайнае для меншага з бакоў жаданьне не прапасьці. Аляхновіч бараніў беларусаў — як і заўжды ў сваім жыцці, загнаны ў рамкі, накінутыя мацнейшым. Ён рэдагаваў тыднёвік „Вісцарускі ноцас“, вярнуўся да драматургіі. У 43-ім выйшла яго новая камэдыя-батлейка, фантастычна-рэалістычны гратэск „Круці не круці — трэба памярці“. Таго ж году яму споўнілася шэсьцьдзесят: беларуская грамадзкасьць ушаноўвала юбіляра. У Маскве карэктавалі сьпіс асобаў, якіх належала зьнішчаць у першую чаргу. Быў там Францішак Аляхновіч.

Ён пасьпеў шчэ пасьведчыць пра перадваенныя тулянні — з пачатку 1944-га яго ўспаміны „Страшны год“ друкаваў часопіс „Новы шлях“. Успаміны, ня вольныя ад знакаў часу, абарваліся на слове. З сакавіка ўвечары ў дзьверы віленскай кватэры Аляхновіча пазванілі. Не дапісаўшы сказа „Страшнага году“, гаспадар пайшоў адчыняць. Было двух візытантаў. Зайшлі. Аляхновіч павёў неспадзяваных гасьцёў у свой габінэт. Пэўны час ішла спакойная размова. Каля васьмае гадзіны выбухнуў стрэл...

Яго хавалі на кальвінісцкім могільніку ў цэнтры Вільні. Хавалі, як вялікага беларуса, які загінуў ад бандыцкае кулі. „Чым быў Мальер для Францыі, тым Аляхновіч для Беларусі“, — пісаў пасля пісьменьнікавай сьмерці беларускі крытык.

Юрась Бушлякоў